

Lukács Györgyről ideiglenesen

E sorok keletkezésüket olvasmányoknak, tanulmányokkal, könyvekkel és egyes esetekben — sajnos — csak könyvcímekkel való találkozásoknak köszönhetik.

Ne feledkezzem meg a kéziratokról sem. Immár a második romániai Lukács-disszertációt olvasom el készségesen vállalt hivatali kötelességből. Ne maradjon említés nélkül, hogy Tertulian hosszú évek óta kitartóan dolgozik annak érdekében, hogy az a Lukács György (különben többnyire Georg Lukács vagy egyenesen Georg von Lukács néven), aki inkább csak nemzetközi visszhangot keltő név volt nálunk, s munkáit azon kevesek olvashatták (például Tudor Vianu), akik a német kultúrkörrel is szorosabb kapcsolatban álltak, hovatovább a román tudományos életbe befogadott érték legyen: művei közül egyesek, és nem is a másodrendűek, immár román nyelven is olvashatók. A háború után hosszú ideig a román nyelvű bibliográfiákban Lukács egyetlen vékony füzetkével, egy Leninről szóló előadásával szerepelt. De már jó néhány évvel ezelőtt testes antológia jelent meg Lukács tanulmányaiból Tertulian válogatásában és előszavával. Újabban pedig *Az esztétikum sajátosságának*, Lukács nemcsak esztétikai főművének két hatalmas kötete fekszik — gondolom, nemcsak a könyvkereskedések kirakatában, nemcsak a könyvtárak polcain, hanem — komoly érdeklődők asztalán is. A romániai Lukács-befogadás még távolról sem lezárt történetéből, lehet, csak társszerkesztői hiúságból, nem szeretném kifelejteni azt a két kis kötetet, amely a filozófus és az esztétikus Lukács műveiből ad nagyon szerény, de mégis jellegzetes válogatást a *Téka*-sorozatban, Bretter György gondozásában és előszavával. A viszonylag gyéren terjedő magyarországi és a kevesek által olvasott német Lukács-kiadások mellett ez a két könyvecske vált a romániai magyar olvasók fő forrásává (nem a szakemberekre, hanem az érdeklődőkre gondolok).

A Lukács Györgyről szóló „Sekundärliteratur“ áradatában — melynek tömeget hirtelen megnövelte a filozófus 1971-ben bekövetkezett halála — apadásnak egyelőre és perspektívában semmi jele; túl a germán nyelvterületen komoly Lukács-könyvek jelennek meg Olaszországban, Franciaországban, Angliában, az Egyesült Államokban. A tanulmányok és cikkek már megszámlálhatatlanok. Az utókor megkezdte egy nagy eszmei hagyaték feldolgozását, rendszerezését, megvitatását és befogadását. Ennek a folyamatnak még a legelején vagyunk. Szerencsére és remélhetőleg még sokáig nem tűnik el a Lukács életét, példáját és művét kísérő szenvedélyes igenlés és elkeseredett tagadás harca e két végtel között azokkal, akik akár a marxista, akár a nem marxista táborban elsősorban tárgyilagos ismeretre s ennek alapján válogatásra törekcszenek: mit kell elutasítaniuk, mit fogadhatnak el Lukács tanításából és példájából.

Annak ellenére, hogy munkám és érdeklődésem ezekben az években nagyon távol esik Lukács filozófiai és esztétikai problematikájától, nemcsak az említett disszertációk, hanem az elfojthatatlan érdeklődés is kezembe adja időnként egyik-másik szövegét és a róla szóló írásokat.

Nemigen szoktam nem olvasott könyvekről írni, most sem teszem. De jellem, hogy rendkívüli módon érdekelnének — és fájlalom, hogy még nem jutottam hozzájuk — azok a szövegek, amelyeket a múlt évben adtak ki Párizsban, francia fordításban Lukács Györgynek a harmincas években Oroszországban

publikált írásaiból. Összefüggéseikben, teljességükben nem ismerhetjük őket, hiszen amennyiben egyáltalán megjelentek kötetben, csak szétszórva találhatóak meg Lukácsnak közvetlenül a második világháború után kiadott tanulmányköteteiben, az 1960 óta egymást követő gazdagabb tartalmú válogatásokban, valamint külföldi publikációkban, főként a nyugatnémet Luchterhand kiadó által megindított és még távolról sem befejezett összegyűjtött művekben, amelyeknek a kiadói tervekben szereplő utolsó két kötetéről, az *Ontológjáról* és az *Etikáról* bizonyosan tudjuk, hogy már nem fognak elkészülni.

Egy dolog mindenesetre biztos: Lukács végleges elhallgatása óta is (utolsó nyilatkozatát kevéssel halála előtt adta) a Magyarországon és külföldön kiadott könyvei, valamint a róla szóló újabb könyvek és tanulmányok tanúsága szerint nem gyengülő, élénk, hatékony, vitatott módon továbbra is jelen van e század-utó szellemi életében.

Gondolom, joggal kívánhatnák tőlem vagy Lukács bármelyik ismerőjétől, hogy ha tagadja is a végleges Lukács-kép lehetőségét, legalább a saját nézeteit és ítéleteit fejtsse ki erről az életében és holtában annyira vitatott gondolkodóról. Ezt az igényt kielégíteni nem tudnám, és úgy érzem, hogy egyelőre sem szükség, sem lehetőség nincs az ilyen vállalkozásra. Nem mintha lehetetlen volna általában. De lehetetlen most és lehetetlen még. Egyelőre (akarva-akaratlanul) bele kell törődnünk abba, hogy Lukácsot különböző tükrök különböző — gyakran nagyon is eltérő — szögekből, különböző nézetekben mutatják be.

Magam sem tehetek mást, mint hogy az adott helyzetben, amelybe valóságos lelkiismereti szóláskényszer hozott, felvázolom az én Lukács-képemet, amelyet talán — vagy éppen biztosan — szépit az iránta érzett csodálat és, meglehet, annak a bíráló nézőpontnak az érvényesítése, amelyből megközelítem.

A consensus omnium egyelőre és még hosszú ideig lehetetlen Lukács körül.

Vagy talán mégis lehetséges egyetlen, de véleményem szerint rendkívül fontos kérdésben, amelyben barát, ellenfél, sőt ellenség is, mint elemi tényben, meg egyezhet. Akár plusz, akár mínusz előjellel állapítjuk ezt meg, Lukács különleges helyet foglal el azoknak a XX. századi nagy intellektüeleknek a sorában, akik a munkásmozgalomhoz, a marxizmushoz és a szocializmus eszméjéhez csatlakoztak. Az útitársak, a vendégszereplők nagy részétől eltérően (a két kifejezést minden pejoratív melléközöngé nélkül használom), Lukácsra két vonás jellemző: a leggazdagabb szellemi fegyverzetben jött, és 1918 decemberétől haláláig a kommunizmus híve és a kommunista párt követője volt. Egyéniségének különleges súlyát, azt is mondhatnám, hogy viszontagságos és végső fokon dicsőséges sorsának egyéni varázsát ez a kettősség adja. A polgári művelődés teljes fegyverzetében jött, melyet ő átkovácsolt a kommunista értelmiségi és írástudó fegyverzetévé. Kitaróan törekedett arra, hogy egységét teremtsen elv és tett, elmélet és cselekedet között, és amikor ez — nem az ő hibájából — nem sikerült, tovább szolgálta meggyőződését a marxista irodalomkritikus, az esztétikus és a moralista minőségében. Ismétlem, mások más oldalról akár negatívumnak tekinthetik ezt, de az én meggyőződésem szerint Lukács példája azt mutatja, hogy a XX. század társadalmi, politikai és tudományos forradalmainak közepette ez a magatartás, ez az elkötelezettség nemcsak lehetséges, nemcsak mérhetetlenül kockázatos, hanem rendkívül termékenynek is bizonyulhat.

Ugy érzem, hogy Lukács György nemcsak méretekben, hanem tartalmakban is rendkívül gazdag gondolkodói és publicisztikai életműve a kommunista értelmiségi helytállásából született. S ezt a művet nemcsak a helytállás fényei világítják meg, hanem e fényben megmutatkoznak az áldozatok és kockázatok nyomai, sebei, hegei.

Még egy szempont, amelyben, ha nem is teljesen, de mint értékelési alap keresésében lehetséges a szélesebb körű egyetértés. Feltétlenül számításba kell

venni azt a körülményt, hogy Lukács közel hetven évet átfogó irodalmi-tudományos tevékenysége nem kalendarisztikusan, de lényegében visszanyúl a XIX. századba. És azt is, hogy tájékozódása, megint lényegében és szükségszerűleg is, az embersors és az életkor okán (és öregkori évtizedeinek csodálatraméltó termékenysége ellenére) nemcsak a megpróbáltatások miatt, amelyekeken átment, valószínűleg lezárult a második világháború végével.

Erzékeltesse ezeket a megállapításokat két életrajzi adat: Lukács harmincnégy éves volt a magyar kommün idején, és hatvanéves korában került újból haza, a második világháború után.

A hatvanas évek Lukácsa életének utolsó évtizedében a Belgrád rakparti lakásán fogadott rengeteg külföldi látogató előtt és írásos nyilatkozatokban is a legkülönfélébb problémákban nyilvánított véleményt, nem mindig teljes tárgyismerettel és illetékességgel. Ezt még ki is egészíthetném azzal, hogy Lukács egész életművéből, amennyiben egyáltalán már áttekinthető, nagy kockázatok nélkül megállapíthatóan kitűnik, hogy műveltségének erővonalai az első világháború előtt rajzolódtak ki, és ezen a különben nem szűk szellemi mezőn követett is minden későbbi fejleményt, bár a korábbi immanens ismeretei gyakran gyengültek a polemikus elutasításban. Már látható azonban, hogy nem tartott lépést azokkal a forradalmi átalakulásokkal, amelyek filozófiában, szociológiában, általában a társadalomtudományokban következtek be, és amelyek látványos kibontakozásának valójában csak a második világháború utáni évtizedekben lehetünk tanúi. Márpedig ezek a változások, ezek az átalakulások pontosan azokat a területeket hatották át a legmélyebben, pontosan azokat a módszereket kérdőjelezték meg, amelyek Lukács kutatási területei és amelyek Lukács gondolkodási, módszertani fegyvertárához tartoztak.

Nem csökkenti Lukács tényleges érdemeit, ha azt állapítom meg róla, hogy ő lényegében az előző korszak embere maradt, de az is biztosnak tűnik, hogy ha valaha is megírják korunk átfogó és nagyjelentőségű tudományos forradalmi közül az embertudományok forradalmának történetét, abban fontos hely illeti meg majd Lukács Györgyöt is, aki úgyszólván hidat alkotott a Kant és Hegel utáni filozófia XIX. századi törekvései és az emberközpontú tudományosság jelene között. Ezt a helyet — a hipotézisemet tovább vezetve — talán az fogja meghatározni, hogy Lukács élete és műve egyik nélkülözhetetlen előfeltétele a marxista filozófiai törekvések áthagyományozásának, valamint jelenlétének a ma szociológiai és esztétikai törekvéseiben.

Természetesen jól tudom, hogy a marxisták e nagy és fontos munkájában Lukács nem állott és nem áll egyedül. Kortársai, harcostársai voltak, tanítványai és követői vannak ma világszerte. Azonban a saját területén kiemelkedően egyetlen, nemcsak tudásban és termékenységben (e vonatkozásban talán van kit hozzá hasonlítanunk), de abban az önfegyelemben is, amelyet vállalt és amely legalább annyira megvilágította és táplálta gondolkodását, mint ahogy nemritkán meredek akadémikusok elé állította, válságokba sodorta, vívódásokat kényszerített reá. Mindezekben Lukács csodálatos lelki erővel, súlyosabb szellemi sérülések nélkül, rendkívüli szellemi ellenállóerővel ment át.

Ha egy élet és egy példátlanul gazdag életmű e betájolása helyes, és hitem szerint az, akkor ebből még egy következtetés is adódik Lukács igazságos értékeléséhez: nem az a főkérdés, hogy igaza volt-e mindenben, vagy egyáltalán igaza volt-e. Példának okáért nem az a kérdés, hogy esztétikai rendszere, kritikai kritériumai, konkrét ítéletei, normatív igényei, etikai álláspontjai, ontológiája teljes választ adnak-e a mi korunk nagy kérdéseire. Ezek a válaszok különben is lehetetlenek még, és természetesen egyelőre még inkább lehetetlen marxista szintézisük. A kérdés, az igazságos kérdés, amelyet Lukács életművével kapcsolatban felvethetünk, inkább a következő: termékeny eszmék forrása-e ez az élet-

mű a kortársak és immár az utókor számára? Van-e példás elem erkölcsi magatartásában, tudományos etikájában?

Az én válaszom csak egy lehet: feltétlenül van.

Az a tény, hogy a lukácsi hagyaték annyira áttekinthetlenné vált, annyi interpretációt tesz lehetővé, az állásfoglalások és az ítéletek olyan változatosságát: a teljes elutasítástól a teljes elfogadásig terjedő skálán; nemkülönben az, hogy egyáltalán olyan sokan és olyan intenzíven foglalkoznak vele, bizonyítja művének jelentőségét a ma és a holnap számára, kapcsolatát a kor időszerű és továbbra is életbevágó problémáival.

Ebben a perspektívában még mielőtt ezt az ideiglenesnek szánt fejtegetést ideiglenesen lezárnám, szeretnék néhány szót szólni Lukács szellemi alkatáról és vérmérsékletéről. Az alkat és a vérmérséklet határozza meg az ember ízlését, amelyet egyaránt színezhettek élettapasztalatai és racionális meggyőződésai, az ízlés pedig természetesen formálhatja racionális meggyőződéseinek a kifejezését is. Az esztétika viszont alkat, ízlés és ráció együttes jelentkezésének a területe.

Egyesek indokoltan bírálják Lukács egyoldalúságát, azt, hogy esztétikai rendszerének gerincévé és végső pontjává a realizmus elméletét tette, hogy nagyon kevés megértést, hozzátennem: gyér érdeklődést mutatott a XX. századi irodalom és művészetek forradalmi átalakulásai iránt. Gyakran azonban nem értik meg (legalábbis az általam ismert Lukács-íródalomban nemigen láttam nyomát annak, hogy ezzel a kérdéssel bárki is tüzetesebben foglalkozott volna), hogy ez esetben valójában esztétikai rendszerbe öltöztetett szubjektív ízlésítéletekkel állunk szemben. Egy nagy gondolkodónak ízlésítéleteivel, akinek ismeretei igen mélyek, igen átfogók a maga területein, és aki ezek alapján egy újfajta hegelianus zártságot ad gondolati rendszerének. Sőt, félek, hogy Lukácsra nézve bizonyos mértékig még hátrányos is, ha összehasonlítjuk Hegel esztétikájának kicsengését az ő esztétikájának végkövetkeztetéseivel. Hegel filozófiája tudatosan zárt. A világtörténelmi színjáték lezárulásával a világszellem abszolút szellemként visszateér önmagához. A bölcsesség csak a történelem alkonnyatában válik tökéletessé. Csak akkor hangzik fel Minerva baglyának kuvikolása. De a vélt világalkonyatban Hegel esztétikájának utolsó lapjain felismeri, hogy az általa végleges eltűnésre ítélt művészetek fája új ágakat hajt, ki is virágozik — éppen a regény formájában. Hegel felteszi a kérdést: ezek a fura képződmények, amelyek nem férnek el sem a régi irodalom műfajaiban, még kevésbé az ő rendszerében, a művészet termékei-e egyáltalán? Hegel válasza az, hogy amennyiben a művészet régi határozmányait alkalmazzuk rájuk: nem. De ha új módon látjuk és értelmezzük őket, akkor: igen. És itt következik Hegelnél a „regényes“ új kategóriájának körülírása, mellyel utat nyit a romantika és a realizmus esztétikájának. Lukács a modernizmusnak, avantgardizmusnak nevezett művészeti törekvések még ilyen feltételes életjogát sem hajlandó elismerni. Elutasító ítéletét tudományos formába öltözteti. Holott meggyőződésem szerint egy klasszikus hajlamú ízlés irtózását fejezi ki a tőle nagyon idegen, valóban gyakran torzonborz, de ma már főlöszlegesen bizonygatni, hogy mennyire termékeny törekvésektől. Dialektikus gondolkodási módszerének és merev esztétikai rendszerének ellentmondása jelentkezik a lukácsi esztétikának ebben a zártságában.

Szinte fölöszleges jeleznem: a fentiekben nem Lukács „értékelését“ kíséreltem meg. Ennél összehasonlíthatatlanul szerényebb célt tűztem ki magam elé. A magam számára és talán a mások számára sem egészen érdektelenül ki akartam jelölni művének már ma áttekinthető részében azokat a pontokat, ahol értékek jelentkeznek nyilvánvalóan, és ahol van mit kutatniuk a mélyebb rétegek kincskeresőinek is.